

УДК 903.4(292.464)(=161)

Приходнюк О. М.

ПРО ПОЧАТКИ ЗАСЕЛЕННЯ СХІДНИМИ СЛОВ'ЯНАМИ НИЖНЬОГО ПОДУНАВ'Я

У статті на основі письмових та археологічних джерел висвітлюється початковий етап заселення східними слов'янами Нижнього Подунав'я та Волконського півострова.

У перших століттях н. е. в Карпато-Дунайському басейні існував римський Дакійський форпост, що перешкоджав «варварам» проникати в середовище нижньодунайської цивілізації. Після його евакуації у 271 р. там з'являються племена, які просувалися зі сходу: гуни, готи, авари, тюрко-болгари та інші, що активно впливали на перебіг європейських подій у Балканському регіоні. Серед цих народів у боротьбі з Візантією, як свідчать письмові джерела, важливу роль відігравали слов'яни. Прокопій, Йордан, Іоанн Ефеський, Феофілакт Сімокатта, Маврикій, Менандр та інші неодноразово згадують у своїх творах слов'ян, які успішно здійснювали напади на Придунайські провінції імперії. З початку VI ст. кордон Візантії, який проходив по Дунаю, практично перестав існувати, варвари вільно долали його [1], неодноразово брали придунайські фортеці, міста та гарнізони [2]. Як північний кордон Візантії, Дунай востаннє згадується під 600 р. [3]. Проте лише у 547-548 рр. слов'яни проникли вглиб Візантійської імперії, «створячи жахливі спустошення всієї Іллірії аж до Епідамна» [4]. Тобто, спочатку то були окремі набіги з метою отримання здобичі. Прокопій підкреслював, що, пограбувавши провінції, слов'яни завжди поверталися додому [5]. Однак поступово вони починають діяти рішучіше і вже в 550—551 рр. наважилися на зимівлю на Правобережжі Дунаю. Найбільш інтенсивно вони колонізували північно-східну частину Балканського півострова між 580-650 рр. Про те, що слов'яни міцно осіли в ті часи в Карпато-Дунайських землях, свідчить те, що візантійські письменники іноді називали їх гетами, вважаючи нащадками

місцевих дакійських племен. Феофілакт Сімокатта писав: «Війська гетів або інакше кажучи - натовпи слов'ян сильно спустошили область Фракії» [6]. У своєму творі він ще кілька разів називає слов'ян гетами.

Слов'яни стали повними господарями освоєних ними земель. Іоанн Ефеський писав у 80-ті роки VI ст.: «У третьому році по смерті царя Юстиніана й оцаріння переможця Тіберія здійснив напади проклятий народ слов'ян. Вони стрімко пройшли всю Елладу, країни Фессалоніки всієї Фракії і підкорили багато міст та фортець. Вони спустошили і спалили їх, узявши бранців, і стали панами на землі. Вони осіли на ній панами, як у своїй, без страху. Ось протягом чотирьох років і донині з причин того, що цар зайнятий перською війною і всі свої війська послав на схід, з причини цього вони розтеклися по землі, осіли на ній тепер, поки допускає їх Бог. Вони здійснюють спустошення, пожежі і захоплюють бранців, так що біля самої зовнішньої стіни вони захопили й усі царські отари, багато тисяч (голів) та іншу різну (здобич). Ось і до нині вони залишаються, живуть і спокійно перебувають у країні ромеїв - люди, котрі не наважувалися (раніше) з'являтися з дрімучих лісів і місць, захищених деревами» [7].

На нові території слов'яни принесли з собою більш архаїчну культуру, що засвідчено археологічними джерелами. У північно-східній частині Балканського півострова високорозвинену провінційно-візантійську культуру у VI-VII ст. замінює значно примітивніша культура слов'ян. Там з'являються поселення, де основним типом жител були чотирикутні напівземлянки, безкурган-

ні могильники з похованнями, виконаними за обрядом кремації [8]. Серед знахідок переважала ліплена від руки кераміка: горщики з округлобоким тулубом, сковороди тощо. Разом з тим зустрічаються й гончарні вироби кулястих форм, схожі на пастирські, витоки яких простежуються в пізньоримському гончарстві.

Неважко помітити, що ліпні слов'янські керамічні форми Балкано-Дунайського регіону зовсім не збігаються з жодним з наборів посуду археологічних культур Східної Європи. Водночас, вони тією чи іншою мірою наявні в кожному із слов'янських ареалів другої половини I тис. н. е. Таке явище було закономірне, адже серед східних слов'ян, які рухалися у VI-VII ст. в Балкано-Дунайський регіон, були представники, що залишили по собі різні старожитності. Там риси їхніх культур змішувалися, збагачуючись передовими культурними досягненнями місцевих народів. Яскравим прикладом цього є культура Іпотешть - Киндешть - Чурел, яка в V-VII ст. була поширена в Мунтенії, Олтенії та південно-східній Трансільванії на Лівобережжі Нижнього Подунав'я. Частина румунських дослідників розглядає це як результат тривалої еволюції місцевих культур [9], або як слов'янську культуру, що поступово асимілювалася під впливом місцевих романізованих чинників [10]. Загалом культуру Іпотешть - Киндешть - Чурел слід вважати проявом перебування слов'ян у Подунав'ї в період початкової стадії середньовіччя [11]. Проаналізувавши кераміку цієї культури, Ст. Ангелова виокремила в ній ліпні неорнаментовані горщики празького та пеньківського типів, грубої роботи гончарний слов'янський посуд з хвилястим та лінійним орнаментом на тулубі, гончарні вироби старожитностей Синтана де Муреш та візантійський імпортований посуд, сформований на швидкому крузі [12]. Провінційно-римське походження має традиція орнаментування тулуба посудин ранньосередньовічного часу візним лінійним та хвилястим орнаментом [13].

Сліди раннього проникнення слов'ян на землі Балкано-Дунайського регіону простежуються на пам'ятках типу Братей у Румунії, де сформований на швидкому крузі посуд пізньоримських зразків у V ст. трапляється разом зі слов'янськими горщиками празького типу [14]. Ліпна неорнаментована кераміка празького та пеньківського типів разом з ранньовізантійською виявлена в шарах VI ст. при розкопках римської лазні в Сілістрі, ранньовізантійського міста у с. Войвода та укріплень Хан-Крум у північно-східній частині Болгарії [15]. Ліпний слов'янський посуд виявлено при розкопках фортець дунайського

лімесу в шарах VI-VII ст. із Діногечії, Бероса, Стрімена та інших місць [16]. У фортеці Нова Черна ліпну біконічну пеньківську кераміку знайдено разом з гончарним ранньовізантійським посудом та бронзовою пальчастою фібулою [17]. Співіснування ранньовізантійської та слов'янської керамік простежено на слов'янських поселеннях Чернат, Поян та в інших місцях Румунії [18].

Особливо цікавими є комплекси, де простежено співіснування ліпних та гончарних керамічних форм на слов'янських могильниках Північно-Східної Болгарії, територія якої прилягає до Дунаю. Це добре відомі поховання за обрядом кремації з Гарвана, Юпера та Бабово, на яких досліджено 101, 74 та 57 захоронень відповідно. Частина з них належить до безурнових поховань у невеликих круглих ямках. На цих пам'ятках є ямні могили, в яких серед кальцинованих кісточок трапляються дрібні фрагменти кераміки. Більша частина поховань з Гарвана, Юпера та Бабово належить до урнових. Урною слугували ліпні, примітивно-гончарні та гончарні кухонні вироби, гончарні горщики з лощеною поверхнею пастирського типу. Переважають одно та двоурнові захоронення. Окремі з них супроводжувалися горщиками-приставками. Одну ліпну урну було знайдено в 20 (19,68 %) похованнях з Гарвана, в 3 (4,05 %) - з Юпера та в 1 (1,75 %) - з Бабово. Дві ліпні урни знайдено в 1 (0,99 %) похованні з Гарвана та в 1 (1,75 %) - з Бабово. Одну примітивно-гончарну урну виявлено в 26 (25,74 %) кремаціях з Гарвана, в 1 (1,35 %) - з Юпера та 2 (3,5 %) - з Бабово. Дві примітивно-гончарні урни знайдено в 1 (1,35 %) похованнях з Юпера. По одній гончарній урні, які були кухонними горщиками, виявлено в 21 (20,8 %) похованнях з Гарвана, 15 (20,25 %) - з Юпера та 24 (42 %) - з Бабово. Дві такі урни стояли в 1 (0,99 %) захороненні з Гарвана, в 3 (4,05 %) - з Юпера та з (5,25 %) - з Бабово. У 3 (5,25 %) похованнях на могильнику в Бабово виявлено гончарні урни та приставки. По одній гончарній урні з лощеною поверхнею виявлено у 10 (9,9 %) могилах з Гарвана, в 24 (32,5 %) - з Юпера та в 9 (15,9 %) - з Бабово. Дві гончарні урни з лощеною поверхнею знайдено в 3 (4,05 %) похованнях з Юпера. На цьому ж могильнику в 1 (1,35 %) безурновому похованні стояв горщик-приставка з лощеною поверхнею.

Крім переважаючих поховань, в яких знайдено горщики, вироблені за однією технологією (ліпні чи примітивно-гончарні), є поховальні комплекси, де різноманітні за технологією виробництва посудини трапляються разом. Так, в 1 (1,35 %) похованні з Юпера виявлено примітивно-

гончарну та гончарну кухонного призначення урну, в 1 (1,35 %) похованні з Юпера та в 5 (8,85 %) – з Юпера стояло по дві урни кухонного та столового призначення. В 1 (1,75 %) могилі з Бабово було виявлено 6 урн з 2 горщиками-приставками. Серед урн є 2 ліпні, 2 примітивно-гончарні та 2 гончарні (з шерехатою і лощеною поверхнею) горщики. Приставками були 1 ліпний та 1 примітивно-гончарний горщики. Особливу категорію поховань на могильнику з Гарвана становлять 9 поховань у кам'яних ящиках. В 3 (2,97 %) кальциновані кісточки складено в купку без урн, в 5 (4,95 %) – за урну слугували кухонні гончарні горщики, а в 1 (0,99 %) – гончарна посуда з лощеною поверхнею.

Таким чином, матеріали могильників з Гарвана, Юпера та Бабово свідчать, що у слов'ян Балканського півострова урнами були ліпні, примітивно-гончарні та гончарні кухонні горщики, а також столовий посуд з лощеною поверхнею. Ліпними урнами були неорнаментовані посудини празького типу з домішками піску та кварцу в глиняному тісті. За формою це округлободі горщики, з максимально розширеним тулубом на верхній третині висоти, крутими плечиками, добре вираженою шийкою та короткими, відігнутими вінцями. Примітивно-гончарні урни – завжди асиметричні з грубо обробленою поверхнею. Це округлободі вироби різноманітних пропорцій з короткими, відігнутими назовні вінцями. На їх поверхню іноді нанесено горизонтальні прямі та хвилясті лінії. У Гарвані виявлено одну біконічну примітивно-гончарну урну. Значна частина кремацій на цих могильниках була в гончарних посудинах. Деякі з них – кухонні горщики. Вони округлободі, найрізноманітніших пропорцій з короткими відігнутими назовні вінцями. Поверхня їх густо орнаментована різними прямими та хвилястими лініями. Окрему, дуже виразну групу посуду становлять округлободі з лощеною поверхнею горщики з короткими відігнутими вінцями. Вони виготовлялися з добре відмудленої глини з дрібними домішками. Тулуб у багатьох оснащений різним горизонтальним паском. Верхня частина оздоблювалася лошеним орнаментом. Це столовий посуд пастирського типу.

На слов'янських могильниках Південно-Східної частини Балканського півострова простежено існування могил з ліпним, примітивно-гончарним та гончарним посудом. Це вказує на різний час здійснення захоронень. Більш пізніми є поховання з гончарною керамікою. Крім того, на цих могильниках з території Болгарії іноді в закритих комплексах знаходили різноманітний посуд, виготовлений за різними технологіями.

Якщо виходити зі східнослов'янських реалій, то це мало б вказувати на те, що ранні керамічні форми проіснували до того часу, коли в побуті слов'ян з'явиться гончарний посуд. Однак неможливе було б існування на наших територіях слов'янського гончарного посуду в празько-корчакській культурі. Саме орієнтуючись на реалії в розвитку гончарства на корінних слов'янських територіях, Ж. Вжарова продатувала поховання з Гарвана, Юпера та Бабово VI – початком VII ст. та VIII-X ст. [19]. Однак на Балканах та Подунав'ї ситуація із застосуванням гончарного круга була зовсім іншою. Там його безперервно використовували при виготовленні посуду, починаючи з пізньоримського часу. Слов'яни, потрапивши на Балкани, швидко засвоїли нові технології. Спочатку посуд слов'ян був більш примітивним порівняно з ранньовізантійським, але він відповідав їхнім смакам [20].

Все це є свідченням тому, що слов'яни, потрапивши на Балкани та Нижнє Подунав'я, вже в VII ст. почали застосовувати гончарний круг. Тому викликає сумніви хронологічна лакуна в VII ст. на могильниках Гарван, Юпер та Бабово [21]. Проти існування такого хронологічного розриву в функціонуванні цих могильників говорить і їхня планіграфія. Там кремації з різними категоріями керамічних виробів розташовані не відокремлено, а зустрічаються впереміш. Відсутні випадки перекривання одних поховань іншими. Населення добре знало, де були здійснені попередні поховання, що свідчить про безперервне використання площі могильників. Наявність у поховальних комплексах різноманітного за технологією виготовлення посуду вказує на одночасне існування ліпної, примітивно-гончарної, кухонної та столової гончарної кераміки.

Археологічно засвідчена присутність слов'ян у Балкано-Дунайському регіоні підтверджується у творах Феофана (760–818 рр.) і Никифора (бл. 758–829 рр.), які повідомляють, що болгари на чолі з ханом Аспарухом, потрапивши на Балкани у 679–680 рр., застали там групи слов'янських племен, з котрими утворили болгарсько-слов'янську державність. За Феофаном, болгари, переправившись через Дунай, підкорили «із племен славів, що проживали там, так званих сім родів, северів ... котрі сплачували їм данину» [22]. Потрапивши на Балкани, підтримує Феофана Никифор, болгари «підкоряють слов'янські племена, які проживали поблизу, і одним з них доручають охороняти (області), що прилягали до авар, іншим – наглядати за сусідніми з ромеями (землями)» [23].

Місцева та центральна влади Візантії не були в змозі завадити колонізації Балкан слов'янами. Оскільки візантійська адміністрація змушена була вступати у відносини зі слов'янськими общинами, юридичне регламентуючи їх, М. Ю. Брайчевський дійшов висновку, що «Землеробський

закон» VIII ст. був покликаний відіграти саме таку роль. Цей закон є пам'яткою, що відображає розвиток не стільки власне візантійського суспільства, скільки слов'янської общини, що осіла на візантійських землях і потрапила у сферу імператорської юрисдикції» [24].

1. Мишулин А. В. Древние славяне в отрывках греко-римских и византийских писателей по VII в. // ВДИ, 1941.- № 1.- С. 139, 141, 143, 144, 146, 147, 235, 239, 241, 247, 249, 250, 252, 269, 270.
2. Там само.- С. 238-240.
3. Феофилакт Симокатта. История.-М., 1957.-С. 168.
4. Мишулин А. В. Вказ. праця.- С. 239
5. Там само.- С. 240.
6. Феофилакт Симокатта. Вказ. праця.- С. 75.
7. Дьяконов А. Известия Иоанна Эфесского и сирийских хроник о славянах VI-VII вв. // ВДИ.- 1946.- № 1- С. 32.
8. Вьжарова Ж. Славянски и славяно-български селища в Български земли от края на VI-XI век.- София, 1965.- С. 225; *їж*: Славяни и прабългари (по даний на некрополите от VI-XI в. на територията на България).- София, 1976.-С. 66.
9. Zaharia E. Donnés sur l'archéologie des IV—XI siècles sur le territoire de la Roumanie, La culture Bratei et la culture Dridu // Dacia.-1971.-V. 15.-P. 283.
10. Comfa M. Sur l'origine et l'évolution de la population romane et ensuite protoromaine aux VI-X siècles sur le territoire de la Roumanie // Dacia.- 1968- V. 12.- P. 355-380.
11. Zsekely Z. Die frühesten slawischen Siedlungen in Sialenbiirgen // Slavia Antiqua.- 1970.-V. 17-S. 125-136; *Co/и?aM* Directions et étapes de la pénétration des Slaves vers la Péninsule Balkanique aux VI-VIII siècles (a vecur regard spécial sur le territoire de la Roumanie) // Balcanoslavica.- 1972.- № 1.- P. 9-28.
12. Ангелова Ст. Нижнедунайская зона контактов славян с Византией в VI-VII вв. (по данным керамики) // Четвърти международен конгрес по славянска археология.- София, 1992.-Т. 1.-С. 152.
13. Böltger B. Eingeläuteter Decor auf Gefäßen aus römischen Donauprovinzen // Wissenschaftliche Zeitschrift der Universität Rostok.- 1967.- S. 421-423.
14. Zaharia E. Вказ. праця.- P. 269-278; Birzu L. Continuitatea populatiei autohtone in Transilvania in secolele IV-V (Cimitisul de la Bratei).- Bucuresti, 1973- P. 79-99.
15. Ангелова Ст. Вказ. праця.- С. 156.
16. Комиш М. Этапы переселения славян на Балканский полуостров в VI-IX вв. // Четвърти международен конгрес по славянска археология.- София, 1992.- Т. 1.- С. 365.
17. Ангелова Ст. Вказ. праця.- С. 156.
18. Zsekely Z. Вказ. праця.- S. 125-136.
19. Вьжарова Ж. Славяни и прабългари (по даний на некрополите от VI-XI в. на територията на България).- София, 1976.- С. 416-422.
20. Ангелова Ст. Вказ. праця.-С. 154.
21. Вьжарова Ж. Вказ. праця.- С. 417.
22. Чичуров И. С. Византийские исторические сочинения.-М., 1980.-С. 62.
23. Там само.- С. 162.
24. Брайчевский М. Ю. Славяне на Балканах и в Подунавье в VI-VIII вв. (по данным письменных источников) // Славяне на Днестре и Дунае.-К., 1983.-С. 228.

O. Prykhodnyuk

ABOUT THE BEGINING OF THE SETTLEMENT OF LOWER DUNAJ TERRITORIES BY EASTERN SLOVIANS

According to Prokopij, Jordan, Joahn of Efes, Feofilakt Simokatta, and other early medeieval authors, the begining of mass settlement of Lower Dunaj and the Baltic peninsula by eastern sloviens took place at the third quater of the I mill. AC. At the same time the new archaeologic culture Iponesht-Kindesht-Churel appears on the left bank of the Lower Dunaj, in which the monuments of Praga-Korchak and Penkivka types are dominant. On the right bank of the Lower Dunaj sloviaen monuments spread which are well-known from the excavations of settlements like Djedjovi Lozia and burial grounds from Harvana, Bobovo, and Jupera. When Bulgarians, headed by Khan Asparukh, appeared in Balcans, they have found sloviens there, with whom they created Dunaj Bulgaria in 680.